

نقش و کارکردهای امنیتی - انتظامی کمیته‌ها و نهادهای انقلابی (مطالعه آخرین روزهای رژیم پهلوی و آغازین انقلاب اسلامی)

بهزاد قاسمی^۱، مهدی فرجی^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۶/۰۵
تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۸/۳۰

از صفحه ۸۱ تا ۱۰۸

فصلنامه علمی مطالعات تاریخ انتظامی
سال ششم، شماره بیست و دوم، پاییز ۱۳۹۸

چکیده

نهادهای انقلابی و کمیته‌ها از اولین و مهم‌ترین اقدامات در تاریخ انقلاب اسلامی ایران بودند که در راستای تأمین امنیت و نظم امور جامعه انقلابی شکل گرفتند. نهادها و کمیته‌های انقلاب به صورت مردمی از دل نهضت اسلامی - انقلابی شکل گرفته و سازمان یافت. مردم به صورت غیر رسمی در مساجد و محله‌های مختلف شهری و روستایی، کمیته‌ها را با محور قرار دادن، روحانیون یا افراد مورد اعتماد محلی شکل دادند.

هدف اصلی کمیته‌ها در آخرین روزهای دودمان پهلوی ایجاد امنیت و استقرار نظم از یک سو و مبارزه با رژیم پهلوی و ضد انقلاب از سوی دیگر بود. سؤال اساسی مقاله این است که مهم‌ترین اقدامات امنیتی - انتظامی در زمان وقوع انقلاب چه بود و نظم و امنیت جامعه انقلابی با چه مکانیسم‌هایی تأمین می‌شد؟ به نظر می‌رسد کمیته‌ها و نهادهای جدید برآمده از انقلاب، نقش سامان‌دهی امور و کاردکرد انتظامی و امنیتی داشتند. در آن دوره به دلیل فقدان آمادگی لازم نهادهای انتظامی، از هم گسیختگی شهرداری و ژاندارمری و عدم اعتماد مردم؛ نظم و امنیت به خوبی برقرار نمی‌شد. در نتیجه نیاز به نهادها و کمیته‌ها برای استقرار نظم و امنیت ضرورت داشت. مقاله حاضر با استفاده از روش توصیفی - تاریخی به بررسی این موضوع پرداخته است. یافته‌های تحقیق بیانگر آن است که نظم و امنیت در جامعه قبل و بعد از انقلاب تا تأسیس نهاد رسمی انتظامی، غیر رسمی و مردمی و از طریق نهادها و کمیته‌هایی تأمین می‌شد که نیروهای انقلاب با کمک مردم تأسیس کرده بودند.

کلید واژه‌ها

نظم و امنیت، نهادهای انقلابی، کمیته‌ها، انقلاب اسلامی.

۱- استادیار دانشگاه جامع امام حسین (نویسنده مسئول) ghasemi.b1981@gmail.com

۲- استادیار موسسه تاریخ و فرهنگ ایران - دانشگاه تبریز

الف - مقدمه

با عنایت به اینکه رژیم پهلوی یک حکومت پلیسی، نظامی و امنیتی بوده، همه اقتدار و قدرت خود را از ارتش و نهادهای نظامی - امنیتی دریافت می‌کرد. انتظام جامعه در رژیم پهلوی از بالا به پایین بود و از این طریق نظم و امنیت مورد نظر را تأمین می‌کرد. با فروپاشی و اضمحلال نظام حاکم یک کشور در حال انقلاب، جامعه با بحران‌های مختلفی مواجه می‌شود که مهم‌ترین آن بحران امنیت و بحران نظم و ایجاد اختلال در فرایند انتظامی کشور است.

در زمان رژیم پهلوی و دوره نهضت امام خمینی (ره) رهبری انقلاب و انقلابیون جهت پیشگیری از این اتفاق در آخرین روزهای رژیم محمدرضا پهلوی و آغازین روزهای انقلاب تا استقرار و تثبیت جمهوری اسلامی اقداماتی را در زمینه نظم و امنیت انجام دادند. اقدامات انجام شده از سوی رهبری و انقلابیون به صورت یک مسئله مهم پژوهشی در این مقاله مورد بررسی و تدقیق قرار گرفته است.

در زمان فروپاشی حاکمیت پهلوی از یک سو، پلیس و نیروهای امنیتی و نظامی کارآمد نبوده و از سوی دیگر، همه نیروهای نظامی قابل اعتماد نبودند. برای چاره اندیشی از هم گسیختگی نیروهای نظامی، نیروهای تأمین کننده امنیت باید از طیف انقلابیون علی‌الخصوص از دل مردم و از محلات و مساجد شکل می‌گرفت تا ماهیت انقلابی داشته باشد.

رخدادهای اواخر دوره پهلوی و تحولات و نیازهای ناشی از پیروزی انقلاب، مسئولان بلند پایه انقلاب از جمله رهبری، شورای انقلاب و دولت موقت را بر آن داشت که به منظور بر آوردن نیازهای انقلاب و حفظ دستاوردهای آن به ایجاد نهادهای انقلابی اقدام نمایند. در راستای فعالیتهای تأمین امنیتی - انتظامی، اقداماتی صورت گرفت. دسته اول نهادهایی بودند که علاوه بر ماهیت آن، برای دوره گذار لازم بود. برخی از این نهادها برای استقرار امنیت و نظم جامعه انقلابی و پاسداری از آن، برای مدتی طولانی طراحی و تأسیس شد. به منظور تأمین امنیت اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی علاوه بر کمیته انقلاب، نهادهایی بوجود آمدند که بصورت غیر مستقیم از بی نظمی و اغتشاش پیشگیری کرده و در جامعه انقلابی محافظ امنیت و آرامش بودند. این نوع اقدامات در

گروه دوم از نهادها جای داشتند که شامل سازمان‌هایی بودند که در رابطه با مسائل و مشکلات تحمیل شده بر انقلاب به وجود آمده و به منظور حل مشکلات مقطعی تأسیس شده بودند.

در مجموع تأسیس نهادهای انقلابی و کمیته انقلاب از مهم‌ترین اقدامات انقلابیون و مردم در جهت تأمین امنیت در برهه انقلاب بود که وظایفی مثل تأمین امنیت سوخت‌رسانی و تهیه نفت و گازوئیل که ضرورت اولیه مردم در اوج سرما بودند. تأمین خوراک و دارو از طریق کمیته گمرکات و با نظارت بر نقل و انتقالات و مبارزه با قاچاق کالا انجام می‌شد. ایجاد امنیت کشاورزی و آرامش به مردم در روستاها با تشکیل کمیته هفت نفره تقسیم زمین و سایر نهادهای انقلابی مثل «سپاه، اطلاعات و کمیته» که با ماهیت و رویکرد نظامی، وظیفه مبارزه با رژیم پهلوی، ضد انقلاب و حراست از انقلاب و رهبران و شخصیت‌ها را بر عهده داشتند.

بر اساس این دغدغه و مسئله پژوهشی، تحقیق حاضر به دنبال بررسی اقدامات امنیتی - انتظامی انقلابیون در واپسین روزهای رژیم پهلوی و سازوکارهای آن است. برای پاسخ‌دهی به این پرسش، از روش توصیفی و با رویکرد تاریخی استفاده شده است. ابزار گردآوری اطلاعات نیز کتابخانه‌ای است. تاکنون پژوهش مستقلی که بتواند همه ابعاد و وجوه امنیت و انتظام جامعه انقلابی را مورد بررسی قرار دهد؛ انجام نشده است. نوشتار حاضر در راستای این هدف و به منظور تولید ادبیات و بررسی تاریخ انتظامی انقلاب اسلامی انجام شده است.

ب- پیشینه پژوهش

در مطالعه اقدامات امنیتی و انتظامی ایران اواخر پهلوی و اوایل دوره انقلاب اسلامی از مباحث مهمی بوده که نسبت به اهمیت آن، در مطالعات تاریخی کمتر به آن پرداخته شده به همین جهت، بررسی ادبیات تحقیق و پژوهش‌های انجام شده در این زمینه ضروری است. در ذیل به صورت مختصر به دو مقاله پژوهشی و یک کتاب تحقیقی انجام شده در این حوزه اشاره می‌شود:

نخست مقاله «زمینه و بسترهای فکری، ساختاری و کارگزاری ایجاد سازمان کمیته‌های انقلاب اسلامی ایران» از زیبا عابدی و عباس کشاورز که در فصلنامه جامعه

شناسی سیاسی جهان اسلام به چاپ رسیده است. این مقاله ریشه‌ها و زمینه‌های کمیته‌های انقلاب را با رویکرد جامعه‌شناختی و مبتنی بر ایدئولوژی و گفتمان انقلاب بررسی کرده است. تاکید مقاله در رویکرد ایدئولوژی و پایه‌های عقیدتی آن بر محور ساختار و کارگزاری است که به همین منظور مصاحبه‌های عمیقی نیز انجام گرفته است (عابدی و کشاورز، ۱۳۹۶: ۱۲۴-۱۴۶). این مقاله در زمینه ساختارهای کمیته به مساجد، حسینیه و دانشگاه‌ها پرداخته است و در زمینه کارگزاری به نقش روحانیون و رهبران انقلاب اشاره کرده که علاوه بر همسویی با یافته‌های مقاله حاضر بایستی در زمینه کارگزاری به بسترهای تاریخی نیز اشاره می‌شد که در تشکیل کمیته‌ها در محلات و محله‌های مختلف شهری نقش آفرینی کرده است.

اثر دیگر، مقاله‌ای است تحت عنوان «کمیته انقلاب اسلامی تجربه‌ای مهم در سپهر پلیس جامعه‌گرا و مردمی»، از یوسف ترابی و احسان رحمانی که در فصلنامه دانش انتظامی منتشر شده است. این مقاله فرایند تأسیس و شکل‌گیری کمیته‌ها پرداخته و روند تأثیرگذاری آن در شکل‌گیری نهادهای انتظامی و امنیتی را به تصویر کشیده است. از سوی دیگر سابقه کمیته‌ها را در انقلاب‌های بزرگ جهان نیز بررسی کرده و بر این باور است که کمیته از ارکان مهم عقیدتی و امنیتی برای حفظ یک انقلاب است. به همین منظور اعلامیه‌های کمیته در زمینه انقلاب و دست‌بندی و فرماندهان آن را نیز در مقاله درج کرده است (ترابی و رحمانی، ۱۳۸۶: ۱۱۶-۱۳۰). در نتیجه این مقاله در صدد تبیین جایگاه کمیته در شکل‌گیری پلیس است که فرایند آن را به خوبی تبیین و بررسی کرده است.

اثر دیگر کتاب «تاریخ شفاهی کمیته‌های انقلاب اسلامی» از علی هاشمی و مهدی رنجبر است که توسط مرکز اسناد انقلاب اسلامی منتشر شده است. گفتنی است که در این کتاب با مسئولان و فرماندهان و افرادی که از اعضای اصلی کمیته بودند مصاحبه شده است (هاشمی و رنجبر، ۱۳۸۷: ۱-۱۵۵). خاطرات و مصاحبه‌هایی که در مرکز اسناد انقلاب اسلامی وجود دارد از مهم‌ترین اسناد و منابع تاریخ‌نگاری در این زمینه هستند که به برخی از آن‌ها رجوع و استناد شده است.

بر اساس پژوهش‌های انجام شده درباره نهادهای انقلابی و کمیته‌ها به نظر می‌رسد بیشتر در زمینه امنیت و نظم جامعه به صورت روشن و مشخص به کمیته‌ها اشاره شده

است. در مطالعات انجام شده، نهادهای انقلابی واپسین روزهای پهلوی و به خصوص بلافاصله پس از پیروزی، از مهم‌ترین ارکان تأمین امنیت و انتظام جامعه انقلابی و پسا انقلابی بوده است. خلاء ادبیات و کمبود مطالعات تاریخی در خصوص اقدامات انجام شده در زمینه نظم و امنیت، اهمیت و نوآوری این پژوهش را نشان می‌دهد.

ج- مفاهیم و مباحث نظری

ج-۱- امنیت: امنیت در ساده‌ترین معنی و به تعبیر دقیق در معنای لغوی، حالت طمأنینه و عدم خوف است که هیچ کس از آن بی نیاز نیست (طباطبایی، ۱۳۶۸، ج ۱۱، ص ۴۸). امنیت به شاخصه‌های مختلف به غیر از جنبه نظامی به ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، محیطی و فرهنگی قابل توزیع است (بوزان، ۱۳۸۵: ۱۲۴). توجه اسلام به تمام ابعاد امنیتی در زمینه امنیت مادی و امنیت غیرمادی، تفاوت ماهیت امنیت اسلامی را با سایر مکاتیب مشخص کرده است. قرآن کریم «امنیت» را در زمره امدادهای الهی می‌شمارد و می‌فرماید: «ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمْنًا نُعَاسًا سِيسًا خَدَاوِنًا بَعْدَ أَنْ أَرَامَشِي بِه صَوْرَتِ خَوَابِ سَبْكِي بِرِ شَمَا فَرُو فَرَسْتَاد» (آل عمران (۳)، آیه ۱۵۴).

مقصود از امنیت در مقاله حاضر، تمام ابعاد امنیت در سطح داخل کشور است. ایجاد وضعیت ایمن در قلمرو جغرافیایی کشور در حیطه معادلات و مطالعات امنیت داخلی قرار دارد (افتخاری، ۱۳۸۴: ۲۶). البته در تعریف امنیت گفتنی است که امنیت وجه باطنی و وجه ظاهری دارد که استقرار امنیت در سطح جامعه امنیت ظاهری آن است و امنیت روانی در حوزه‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، جنبه باطنی دارند.

ج-۲- نظم و انتظام: در معنای لغوی به معنای مرتب چیده شدن است. در تاریخ ادبیات قدیم با عنوان راست شدن کار استفاده شده (دهخدا، ۱۳۴۳: نظم) و در طول تاریخ معاصر نظم امور در سیاست و جامعه را با عنوان «تمشیت» به کار می‌بردند. اینجا مقصود از انتظام جمع نظم و آراستگی است و در برهه مورد بررسی و مطالعه، سامان دادن جامعه جهت برقراری آرامش و امنیت در سطح داخل کشور ایران مورد نظر است.

ج-۳- نهاد و کمیته: معنی نهاد در لغت، گوهر و فطرت و خمیر مایه و ذات است (دهخدا، ۱۳۴۳: نهاد). با اقتباس از معنی لغوی، مقصود از نهادهای انقلابی یعنی

نهادهایی که سرشته شده با ماهیت انقلاب هستند و با هدف حفاظت از انقلاب برای بهتر شدن امور تعریف شده در انقلاب شکل می‌گیرند. کمیته به معنی اجتماع اعضاء انتخاب شده در یک مجمع و یا مجلس هستند. هیئتی از افراد و مردم که با هدف رسیدگی به امور و کار تعیین شده اقدام کنند (دهخدا، ۱۳۴۳: کمیته). در اینجا مقصود از بررسی نهاد و کمیته بر محور انقلاب اسلامی است که گفتمان و اهداف انقلاب را دنبال می‌کنند. در سایر انقلاب‌های بزرگ نیز نهاد و کمیته‌هایی شکل گرفته است.

ج-۴- مباحث نظری به مثابه چارچوب تئوریک: ویژگی انقلاب‌ها آرمان‌گرا بودن و تلاش برای ایجاد شرایط و وضعیت بهتر از زمان رژیم پیشین است تا شرایط بهتر و مطلوبی را برای جامعه پدید بیاورد. انقلاب‌ها اغلب در ساختارهای سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه تغییراتی را ایجاد کرده و یا نهادها و ارکان جدیدی را تأسیس می‌کنند. در زمان پیروزی انقلاب، جوامع در وضعیت نامتعادل و بحرانی روبه رو می‌شوند. نهادهای قدیمی به دلیل حذف عناصر و نیروهای اصلی دچار ضعف می‌شوند؛ علاوه بر آن نیروهای باقیمانده غیر انقلابی نیز قابل اطمینان و اعتماد نیستند به همین منظور انقلابیون چاره‌ای جز ایجاد نهاد و کمیته‌های انقلابی جدید ندارند.

با وجود نهادهای انتظامی و امنیتی در نظام پیشین به دلیل نیاز انقلاب و جامعه انقلابی، نهادهای موازی و مشابه شکل می‌گیرد (گلدستون، ۱۳۸۷: ۱۳۱؛ عبدی و مرشدی زاد، ۱۳۹۱: ۱۱۱). در واقع علاوه بر ایجاد نظم و امنیت به نهادهای قبلی اعتماد وجود ندارد. در برهه انقلاب نهادهای انقلابی یا نهادهای مشابه برای استقرار نظم و امنیت سازمان‌هایی را شکل می‌دهند این گونه نهادها وظیفه دارند؛ نخست اینکه نظم و امنیت را در جامعه ایجاد کنند و دیگر اینکه جهت کنترل جامعه انقلابی تا انتقال قدرت با آرامش بیشتری صورت پذیرد (برینتون، ۱۳۶۶: ۹۸). در این خصوص گفتنی است که مهمترین وظیفه نهادها در هر انقلابی، پاسداری و صیانت از انقلاب، آرمان و هویت آن است.

مهمترین وظیفه نهادهای انقلابی به این دلیل در جامعه شکل می‌گیرد که نخست نیروهای قابل اعتماد در رژیم پیشین وجود ندارد و نهادهای به جا مانده از گذشته توانایی حل مشکلات اجتماعی را ندارند (بشیریه، ۱۳۸۷: ۱۲۳؛ زنگنه، ۱۳۶۲: ۲۳). از سوی دیگر نهادهای انقلابی جدید از نظر امنیت، کارآمدی بیشتری دارد (بشیریه، ۱۳۸۷: ۱۲۴) و مهم‌ترین وظیفه نهادهای انقلابی به دلیل عدم حضور چنین نهادها و

کمیته‌ها، حفظ و تداوم انقلاب را بر عهده دارند (رضایی، ۱۳۶۰: ۲۷). با تشکیل هسته‌های مقاومت در انقلاب‌ها و کمیته‌های انقلابی توسط مردم استقرار نظم و امنیت را دنبال می‌کنند.

کمیته‌ها بیشتر شبه نظامی و شبه پلیسی هستند و توسط مردم شکل می‌گیرند. برای نمونه کمیته‌های مردمی انقلاب انگلستان، روسیه، فرانسه، کوبا و چین از مهم‌ترین آن هستند (ماله و ایزاک، ۱۳۷۹: ۱۴۸). نهادهای انقلابی و کمیته‌های انقلاب در انقلاب اسلامی از مهم‌ترین اقدامات انتظامی و امنیتی بودند که نخست مبارزه با رژیم پهلوی و دوم حفاظت و پاسداری از انقلاب و نظم در جامعه را دنبال می‌کردند.

د- نقش نهادهای انقلابی در تامین و استقرار نظم و امنیت در جامعه

تشکیلات و نهادهای انقلابی دوره گذار از پهلوی به انقلاب اسلامی در نیمه دوم سال ۱۳۵۷ و با اوج‌گیری انقلاب اسلامی احساس نیاز شده و تأسیس شدند (فوزی، ج ۱، ۱۳۸۴: ۱۵۵). امام خمینی (ره) و دیگر فعالان نهضت تلاش کردند با پایه‌ریزی نهادهای انقلابی، ضمن ایجاد تشکل و سازماندهی نیروهای انقلابی، به حل مشکلات و مسائل کشور و مردم در زمینه نظم و امنیت بپردازند. انقلابیون با اقدامات امنیتی - انتظامی واپسین روزهای رژیم پهلوی و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی زمینه را برای تأسیس ساختار سیاسی آتی کشور را فراهم آوردند. در این راستا کمیته‌های انقلاب، شورای انقلاب، کمیته‌های مختلف از جمله کمیته اعتصابات، کمیته گمرکات، کمیته تنظیم اعتصابات و کمیته تأمین سوخت از مهم‌ترین نهادها بودند.

د-۱- کمیته سوخت

با پیام امام خمینی (ره) در پاییز سال ۱۳۵۷ کمیته سوخت با تعداد پنج نفر تشکیل شد. هدف این کمیته حل مشکل سوخت داخلی کشور در شرایطی بود که کلیه مراکز صنایع نفت کشور و پالایشگاه‌ها در اعتصاب به سر می‌بردند. امام خمینی (ره) در پیام خود به مهندس بازرگان از او خواست که به اتفاق هیات مربوطه که در بین آنان آیت اله هاشمی رفسنجانی نیز وجود داشت، ضمن بازدید از مناطق نفتی، از امر تولید نفت در حد مصرف داخلی نظارت کنند.

امام خمینی (ره) در این پیام خود به مهدی بازرگان دو موضوع را ممنوع اعلام کردند. یکی، خروج نظامیان از مناطق و مراکز نفتی و دوم، حق اختکار مواد نفتی که برای مصرف داخلی تهیه می‌شود (امام خمینی، صحیفه، ج ۵، ۱۳۶۱: ۳۰۳). اقدامات انجام شده پس از پیام امام خمینی به ویژه حضور نظامیان در مراکز نفتی، نشانه تأکید بر ایجاد نظم و انتظام امور عادی مردم در برهه انقلاب بوده است. از سوی دیگر این امر باعث گردید شرکت نفت فشار کمتری بر مردم وارد کند. در این ایام، کمبود سوخت به شدت در کشور محسوس بود و صف‌های طولانی برای گرفتن سوخت به چشم می‌خورد (فوزی، ج ۱، ۱۳۸۴: ۱۵۶) بنابراین کمیته مزبور به عنوان اولویت مهم به سازماندهی توزیع سوخت در کشور پرداخته و از مهم‌ترین اقدامات امنیتی - انتظامی بود که در نیمه دوم سال ۱۳۵۷ تشکیل شده بود.

د-۲- کمیته گمرکات

یکی از ویژگی‌های کشور در حال انقلاب، بحران‌های ناشی از شرایط و وضعیت اقتصادی، کالا، اجناس و به خصوص نیازهای اولیه و ضروری است. در همه انقلاب‌ها دوران گذار و به عبارتی واپسین روزهای انقلاب، سبب گرانی مایحتاج اولیه زندگی، کمبود کالاهای اساسی می‌شود. در همین زمان هیأتی به ریاست یدالله سبحانی، مأموریت کنترل، ترخیص و حمل و نقل کالا و اجناس وارداتی در گمرکات را بر عهده داشت که در این امر عملکرد موفق‌تری داشت (رضوی، ۱۳۶۴: ۱۴۷). مهم‌ترین دستاورد کمیته گمرکات در آن شرایط ایجاد امنیت در عرصه حمل و نقل بود. از طرفی مهم‌ترین مأموریت این کمیته ایجاد نظم در واردات و توزیع اجناس در جامعه بود که جلو قاچاق کالا و اجناس را نیز می‌گرفت.

د-۳- دادگاه‌های انقلاب

موضوع نحوه رسیدگی به جرایم و اقدامات ضد انقلابی عناصر رژیم سابق و برخی مفسدان اجتماعی از اهمیت خاصی برخوردار بود و ضرورت تأسیس دادگاه انقلاب را ایجاد می‌کرد (رحیمی، ۱۳۶۱: ۹۸). در این میان عده‌ای به کمیته رفاه، محل استقرار اولیه دادگاه انقلاب روی آورده و به کار تحقیق و تفحص از وابستگان به رژیم گذشته پرداختند. در میان این افراد، تعدادی وکیل، قاضی دادگستری و دانشجوی رشته قضایی

و زندانیان در بند رژیم سابق وجود داشت که تعداد آنان به حدود سی نفر می‌رسید که بیست نفر آنان اعضای ثابت و بقیه به صورت نیمه وقت فعالیت داشتند (فوزی، ج ۱، ۱۳۸۴: ۲۱۴). اهمیت دادگاه انقلاب علاوه بر شناسایی و محاکمه ضد انقلاب با هدف سرعت و شتاب دهی به امور قضایی و رسیدگی به انواع جرایم صورت می‌گرفت.

دادگاه‌های انقلاب ابتدا به صورت مستقل عمل می‌نمودند؛ اما سپس زیر نظر شورای انقلاب قرار گرفت و فعالیت خود را به مراکز تمام استان‌ها گسترش دادند. قاضی دادگاه، آیت‌الله صادق خلخالی بود که وی در تاریخ ۵/۱۲/۵۷ از جانب امام منصوب شده بود؛ «جناب حجت الاسلام آقای شیخ صادق خلخالی به جنابعالی مأموریت داده می‌شود تا در دادگاهی که برای محاکمه متهمین و زندانیان تشکیل می‌شود، حضور به هم رسانده و پس از تمامیت مقدمات محاکمه، با موازین شرعیه حکم شرعی صادر کنید» (صحیفه امام؛ ج ۶، ص ۲۱۵).

خلخالی در خاطرات خود آورده است؛ به امام عرض کردم برای حسن انجام این حکم لازم است سردمداران رژیم پهلوی را محاکمه نمایم، پس می‌توان گفت کاری بسیار سنگین است؛ زیرا ممکن است تصویر چهره‌ای خونین از من نزد ملت و حتی جهانیان شکل گیرد. حضرت امام فرمود؛ برای شما سنگین نیست، من حامی شما هستم (خلخالی، صادق، ۱۳۸۰: ۲۹۱). اولین اقدام قانونی دادگاه در ۱۷ فروردین ۱۳۵۸ اعدام ۹ نفر از عاملان کشتارهای مردمی بودند (اطلاعات؛ ۱۸ فروردین ۱۳۵۸). همین دادگاه روز بعد یعنی ۱۸ فروردین ۱۳۵۸ امیرعباس هویدا آخرین نخست وزیر شاه را بعد از یک محاکمه، اعدام نمود.

فشارهای وارده بر این دادگاه، مسئولان آن را در شرایط دشواری قرار داد زیرا نهادهایی همچون دولت موقت و گروه‌های سیاسی با گرایش‌های مختلف، با چنین اقداماتی مخالفت داشتند. این اقدامات تا آن حد مؤثر واقع شد که تنها چند روز بعد از اعدام هویدا یعنی در تاریخ ۳/۲/۵۸ تعداد ۱۷۵ نفر از بازداشت شدگان به دستور آیت‌الله هادوی، دادستان انقلاب، آزاد گردیدند. دادستان انقلاب همچنین طی اطلاعیه‌ای در این تاریخ ضمن تأکید بر لزوم حفاظت از آرامش کشور و آسایش خیال مردم در جهت استقرار نظم و امنیت تأکید کرد (اطلاعات، ۸/۲/۵۸: ۳). به رغم وجود دیدگاه‌های مختلف نسبت به دادگاه انقلاب و به خصوص دوره اعدام‌هایی که توسط قاضی خلخالی

انجام گرفت، در هر انقلابی جهت تغییر و دگرگونی و ایجاد ثبات، برخورد و قاطعیت ضروری به نظر می‌رسد.

بعد از یک دوره کوتاه از فعالیت دادگاه‌های انقلاب، شورای انقلاب در جلسه فشرده خود به تاریخ ۲۷ اردیبهشت ۱۳۵۸ مصوبه قانونی جرایمی که به دادگاه‌های انقلاب سپرده می‌شد را اعلام نمود که موارد قتل و معاشرت به آمریت و معاشرت به منظور سرکوبی مبارزات مردم و حمایت از رژیم پهلوی؛ حبس و شکنجه؛ جنایات بزرگ اقتصادی مثل غارت بیت المال؛ توطئه علیه جمهوری اسلامی ایران یا اقدام مسلحانه و ترور؛ تخریب موسسات و جاسوسی به نفع بیگانگان؛ سرقت مسلحانه؛ تجاوز به عفت؛ ساختن و وارد کردن و توزیع و فروش مواد مخدر از اهم آن بود. اگر چه گروهی در داخل و خارج از کشور بر عملکرد دادگاه‌های انقلاب اعتراض کردند و در برخی منابع غربی، صادق خلخالی به «قاضی اعدام» ملقب گردید (کدی، ۱۳۸۵: ۲۴)؛ بعدها این دادگاه‌ها کار خود را با کمی تعدیل جهت انتظام و امنیت جامعه ادامه داد.

گفتنی است که اعدام‌های صورت گرفته توسط دادگاه انقلاب از یکسو، افرادی بودند که با رژیم پهلوی پیوند داشته و در کشتار مردم و انقلابیون محمدرضا پهلوی را همراهی کرده بودند. و از سوی دیگر از خصیصه و ویژگی نظام انقلابی این است که در برهه هیجانات انقلابی، محاکمه سران رژیم قبلی را با سرعت و شدت انجام دهد. در این دادگاه‌ها کمیته‌ای به ریاست حسینعلی منتظری مقررات اجرایی دادگاه‌های انقلاب را تنظیم می‌کرد (کدی، ۱۳۸۵: ۲۴).

وظایف دادگاه‌های انقلاب با سازمان و تشکیلات ذکر شده در آیین نامه خود تا سال ۱۳۶۲ جایگاه قانونی خود را حفظ نموده و به دعاوی مختلف رسیدگی می‌کردند و در همین سال اصلاحات و تغییراتی را از سوی مجلس شورای اسلامی ایجاد کرد و در ۱۵ تیر ماه سال ۱۳۷۳ یک بار دیگر با تغییرات جدید به وظایف خود ادامه می‌دهد (فوزی، ج ۱، ۱۳۸۴: ۱۶۸). آنچه در خصوص وظایف دادگاه‌های انقلاب در واپسین روزهای رژیم پهلوی ذکر شد، در راستای ایجاد امنیت و استقرار نظم در جامعه بود که با اساس نظام اسلامی و امنیت کشور در ارتباط بود.

د-۴- کمیته هفت نفره واگذاری زمین

اهمیت و نقش امنیتی کمیته تقسیم زمین در این نهفته بود که برخی از درگیری‌ها و بی‌نظمی‌ها از توزیع نادرست زمین ناشی شده بود. ریشه این تقسیم زمین در اصلاحات ارضی زمان شاه بود که با فراهم شدن زمینه اعتراض یا ضعف حکومت مرکزی و دوره گذار/ فروپاشی رژیم پهلوی و پیروزی انقلاب اسلامی، زمینه اعتراض و ناامنی در مناطق مختلف فراهم می‌شد. پس از پیروزی انقلاب حل مسأله زمین یکی از اصلی‌ترین مسائلی بود که برای حل مشکلات و معضلات روستاهای ایران و ساماندهی به امر کشاورزی، از اولویت خاصی برخوردار بوده و از سوی دیگر کارکرد امنیتی و انتظامی داشت.

مطالعه آمارها درباره توزیع زمین میان گروه‌های روستایی بعد از اصلاحات ارضی سال ۴۱ نشان می‌دهد که ۱/۶۰۰/۰۰۰ خانوار، زمینی برابر با ۲/۴۳ میلیون هکتار در اختیار داشتند. در مقابل ۹۵۰۰ خانوار بزرگ مالک ۲/۴۵ میلیون هکتار زمین را در تصرف خود داشتند؛ یعنی هر خانواده بزرگ مالک به اندازه ۱۷۱ برابر خانواده‌های کم زمین، زمین در اختیار داشتند. این امر باعث گردید که بعد از انقلاب، روستاییان موقعیت را برای مطالبه حقوق خود مناسب ببینند. علاوه بر این مسئله زمین، ریشه بحران‌های مختلف قومی در مناطق پیرامونی کشور از جمله کردستان و ترکمن صحرا بود و این امر باعث ایجاد برخوردهایی در بین زمین‌داران و روستاییان و ایجاد بحران‌های مختلفی در این مناطق شد (بهشتی، ۱۳۵۹: ۳۱ و قاسمی، ۱۳۹۸: ۱۸۸). به تصویب شورای انقلاب زمین‌ها به چهار دسته تقسیم‌بندی شده که شامل زمین‌های موات؛ صادره شده؛ دایر و بایر بودند.

بر اساس لایحه مذکور، مسئولیت اجرای این قانون به عهده ستاد مرکزی و هیأت هفت نفره محول گردید. این قانون در واقع نتیجه بررسی طرحی بود که سه تن از علما از جمله آیت الله مشکینی، آیت الله منتظری و آیت الله بهشتی با حمایت امام خمینی (ره) آن را مورد تصویب قرار داده بودند و شخصی با نام رضا اصفهانی، معاون وقت وزیر کشاورزی، آن را مطرح کرده بود و در شورای انقلاب نیز به تصویب رسید. اصل و اساس این قانون مبتنی بر «نظریه مالکیت مشروع و محدود» بود که اعتقاد به محدودیت اراضی مالکین داشتند (بیگی، ۱۳۸۹: ۶۱-۶۸).

براساس ماهیت انقلاب و وظایف کمیته هفت نفره تقسیم زمین در راستای ایجاد امنیت و نظم دهی به زمین‌های کشاورزی صورت گرفت و در این تقسیم زمین توجه به کشاورزان ضعیف و فرودست دارای اهمیت بیشتری بود (قاسمی، ۱۳۹۸: ۲۴۶). براساس این لایحه ترکیب هیأت هفت نفره شامل دو نفر نماینده وزارت کشاورزی؛ یک نفر نماینده وزارت کشور یا استانداری محل؛ یک نفر نماینده جهاد سازندگی؛ یک نفر نماینده حاکم شرع و ولی امر؛ دو نفر نماینده مردم ده به تأیید نماینده حاکم شرع می شدند (بیگی، ۱۳۸۹: ۶۱-۶۸) که نظارت بر اجرای صحیح تقسیم زمین را بر عهده داشتند.

یکی از مهم‌ترین مسائلی که هیأت‌های هفت نفره و گروه تحقیق در بدو ورود به روستاها با آن مواجه شدند، اختلافات و درگیری‌هایی بود که اغلب ریشه تاریخی داشتند. این اختلافات تا بدان حد پیش رفت که بسیاری از روستاها به قسمت علیا و سفلی تقسیم شدند. گروه‌های سیاسی بویژه گروه‌های چپ‌گرا با نفوذ در ترکیب روستاها به خصوص روستاهای مناطقی که استعداد آشوب و تفرقه در آن‌ها وجود داشت، سعی در ایجاد ناآرامی و اغتشاش داشتند. با اقدامات صورت گرفته توسط کمیته تقسیم زمین، ثبات نسبی در این زمینه ایجاد شده و امنیت در عرصه کشاورزی را برای روستاییان فراهم کرد و از سوی دیگر از اغتشاشات ایجاد شده توسط گروه‌های سیاسی، پیشگیری نموده و به جامعه انتظام بخشید.

د-۵- سپاه پاسداران انقلاب اسلامی

در اوایل انقلاب و احساس نیاز و ضرورت تشکیل نهادهای انقلابی، برخی سپاه را نیروی موقت قلمداد می‌کردند که برای مقطع خاص اوایل انقلاب تشکیل شده و ادامه حیات آن ضرورتی ندارد. در پیش نویس قانون اساسی نیز نامی از سپاه پاسداران برده نشده بود. اما در هنگام بررسی قانون اساسی موضوع سپاه پاسداران و نقش و جایگاه آن مورد توجه اکثریت نمایندگان مجلس بررسی نهایی قانون اساسی قرار گرفت. در تاریخ ۲ اسفند ۱۳۵۷، معاون نخست وزیر اعلام کرد که به تصمیم هیأت دولت، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی تشکیل می‌شود (اطلاعات، ۱۳۵۷: ۴). حضرت امام (ره) درباره نیاز به تداوم نهاد سپاه فرمودند؛ «به طور جد و اکید می‌گوییم که انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی و نهاد مقدس سپاه پاسداران انقلاب اسلامی که به حق بزرگترین سنگرهای دفاع از ارزش‌های الهی نظام ما بوده و خواهد بود... روزهای حساس و تعیین

کننده‌ای در پیش رو داریم و انقلاب اسلامی، هنوز سال‌ها و ماه‌های تعیین کننده دیگری خواهد داشت که واجب است، پیش‌کسوتان جهاد و شهادت در همه صحنه‌ها حاضر و آماده باشند و از کید و مکر جهان‌خواران و آمریکا و شوروی غافل نمانند» (امام خمینی، صحیفه نور، ج ۱۳۸۱: ۱۹).

اهداف کلی سپاه پاسداران؛ در مقدمه قانون اساسی و به طور کلی، هدف از نیروهای مسلح در جمهوری اسلامی را حفظ و حراست از مرزها و عهده‌دار شدن بار رسالت مکتبی یعنی جهاد در راه خدا و مبارزه در راه گسترش حاکمیت قانون در جهان بیان کرده است. به این ترتیب برای همه قوای مسلح اهداف یکسانی بیان شده است. اما این دو هدف کلی در اصول قانون اساسی به گونه‌ای بین ارتش و سپاه پاسداران تقسیم شده‌اند. اصل یکصد و چهل و سوم مقرر می‌دارد؛ ارتش جمهوری اسلامی ایران، پاسداری از استقلال و تمامیت ارضی و نظام جمهوری اسلامی را بر عهده دارد. به این ترتیب ارتش بار رسالت مکتبی و جهاد در راه حاکمیت قانون خدا را از طریق پاسداری از ام‌القرای اسلامی یعنی ایران بر عهده خواهد داشت. پس قانون اساسی به ارتش به عنوان نیرویی صددرصد دفاعی نگریسته که باید از تمامیت ارضی و استقلال کشور در ابعاد نظامی پاسداری نماید و حتی پیشنهاد یکی از نمایندگان مجلس بررسی نهایی، مبنی بر افزودن کلمه «آزادی» به اصل مذکور رأی نیاورد (روزنامه اطلاعات، ۱۳۵۸/۲/۱۷، ص ۳). اما به سپاه پاسداران نگرش متفاوتی وجود داشت، اصل یکصد و پنجاهم قانون اساسی مقرر می‌دارد: «سپاه پاسداران انقلاب اسلامی که در نخستین روزهای پیروزی این انقلاب تشکیل شد برای ادامه نقش خود در نگاهبانی از انقلاب و دستاوردهای آن پابرجا می‌ماند (قانون اساسی، ۱۳۷۵: اصل ۱۵۰).

اساسنامه سپاه پاسداران انقلاب اسلامی بر این اساس است که؛ مبارزه با جریان‌های خرابکار و برانداز که علیه نظام جمهوری اسلامی و انقلاب اسلامی اقدام می‌نمایند. حفاظت از اماکن و تأسیساتی که بنا به تشخیص شورای عالی امنیت ملی جنبه حساس و حیاتی دارند. حفاظت از شخصیت‌هایی که بنا به تشخیص شورای عالی امنیت ملی حفاظت از آنها نگاهبانی از انقلاب اسلامی و دستاوردهای آن محسوب می‌شود. حفاظت از فرودگاه‌ها و پروازها؛ مبارزه با مفسد اجتماعی از طریق نیروی مقاومت بسیج؛

همکاری با نیروی انتظامی در مواردی که این نیرو نیازمند کمک باشد (قاسمی، ۱۳۹۸: ۲۵۳).

با پیروزی انقلاب اسلامی بیش از هر چیزی ضرورت تشکیل نهادی انقلابی و نظامی برای حفاظت از انقلاب در مقابل گروهک‌های وابسته داخلی و دشمنان خارجی احساس می‌شد، از این رو از اسفند ۱۳۵۷، چند یگان نظامی با عنوان سپاه تشکیل شد که در نهایت منجر به تأسیس رسمی سپاه در دوم اردیبهشت ۱۳۵۸ شد.

اولین یگان نظامی «سپاه»: دولت موقت در ابتدای امر نام نیروی نظامی مورد نظر خود را «گارد ملی» گذاشته بود، اما برخی از اعضای دولت موقت این نام را مناسب جمهوری اسلامی نمی‌دانستند لذا عنوان «سپاه پاسداران» را انتخاب کردند. مسئولان این سپاه نیز شورای پنج نفره‌ای متشکل از نماینده دولت، نماینده‌ای از دادستان کل، نماینده‌ای از وزارت کشور، نماینده‌ای از ستاد ارتش و نماینده‌ای از رهبر انقلاب بودند که زیر نظر معاون نخست وزیری فعالیت می‌کردند. ستاد مرکزی این نیروی نظامی تازه تأسیس به یک ساختمان خالی و تازه ساز متعلق به ساواک منتقل شد که در خیابانی که امروز به نام پاسداران شناخته می‌شود، قرار داشت. در نتیجه در ۲ اسفند سال ۱۳۵۷، عباس امیر انتظام سخنگوی دولت موقت اعلام کرد بر اساس تصمیم هیئت دولت سپاه پاسداران ایجاد خواهد شد.

دومین یگان نظامی «سپاه»: نخستین گروه سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی پس از دولت موقت بود. این سازمان از هفت گروهی که در دوران نهضت و انقلاب همواره همراه امام و مردم بودند و در کمیته استقبال از امام نیز فعالیت داشتند، تشکیل شده بود. این گروه‌های هفت‌گانه شامل امت واحده، توحیدی بدر، توحیدی صف، فلاح، فلق، منصورون و موحدین بودند که در دهه پنجاه شکل گرفته و به منظور برقراری حکومت اسلامی و براندازی رژیم پهلوی حرکت‌های مسلحانه‌ای انجام داده بودند.

سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی موجودیت و مواضع خود را بعدها در اولین میتینگ سیاسی در تاریخ ۱۶ فروردین ۵۸ در دانشگاه تهران اعلام کرد. محمد بروجردی، محسن رضایی، محمد باقر ذوالقدر، مرتضی الویری و رحیم صفوی از این

گروه بودند. شهید محمد بروجردی از پایه‌گذاران سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی، عهده‌دار مسئولیت گروه مبارز توحیدی صف بود.

سومین یگان نظامی «سپاه»: مجموعه مسلح دیگری که با عنوان پاسا (پاسداران انقلاب اسلامی) مطرح بود، متعلق به مجموعه‌ای با مدیریت محمد منتظری بود. محمد منتظری که در مبارزه، سابقه طولانی داشت پس از آزادی از زندان رژیم پهلوی، مبارزات سیاسی و نظامی خود را در خارج از کشور ادامه داد و با مبارزان فلسطین و لبنان پیوند خورد. سید محمد کاظم بجنوردی و شهید یوسف کلاهدوز از همراهان محمد منتظری بودند. منتظری در دوم اسفند ۱۳۵۷، همزمان با اعلام تصمیم دولت موقت مبنی بر ایجاد سپاه پاسداران، اطلاعیه‌ای را با عنوان اطلاعیه ستاد مرکزی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی (پاسا) خطاب به کلیه پاسداران انقلاب اسلامی منتشر کرد. گروه «پاسا» پس از حدود دو ماه و اندی فعالیت، بلافاصله پس از تأسیس رسمی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در تشکیلات جدید ادغام شد.

چهارمین یگان نظامی «سپاه»: جمع دیگری از عناصر مبارز که از زندانیان سیاسی رژیم شاه بودند و عضویت حزب ملل اسلامی را داشتند گردهم آمده و با اندیشه ایجاد تشکل و بازوی نظامی، پادگان جمشیدیه را در اختیار گرفته و به گروه ابوشریف شهرت یافته بودند. این گروه نیز تحت عنوان سپاه پاسداران انقلاب فعالیت می‌کردند و عناصر شاخص آن‌ها عباس آقازمانی معروف به ابوشریف، جواد منصوری، عباس دوزدوزانی و ابراهیم حاج محمدزاده بودند. این جریان معتقد به مبارزه مسلحانه برای حفظ و حراست از دستاوردهای انقلاب اسلامی و مقابله با توطئه‌های دشمنان مسلح از ناحیه رژیم پهلوی نظیر کودتا و غیره بودند.

ادغام و تأسیس سپاه پاسداران انقلاب اسلامی؛ چهار تشکل مورد اشاره در بسیاری از امور امنیتی و نظامی نوپا و در مواقعی با یکدیگر تداخل کاری و ماموریتی پیدا می‌کردند و هر تشکلی خود را محق به انجام ماموریت نظامی می‌دانست اما انسجام و هماهنگی بین آن‌ها وجود نداشت. و هاشمی رفسنجانی جلسات هماهنگی برای ادغام مجموعه سپاه را فراهم ساخت. سرانجام در روز یکشنبه ۲ اردیبهشت ۱۳۵۸ شورای انقلاب با نظر مثبت امام خمینی (ره) جمعی از بنیانگذاران چند سپاه موجود را با هدف اینکه سپاه در

نهایت یک نیروی مستقل از ارتش، دولت و زیر نظر شورای انقلاب خواهد بود، احکام اعضای شورای فرماندهی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی را تهیه و ابلاغ کرد (قاسمی، ۱۳۹۸: ۲۵۰-۲۵۴).

وظیفه و عملکرد سپاه پاسداران در طول مدت فعالیت خود، آشکار شده است و به خصوص در دوره جنگ تحمیلی و پس از آن در زمینه حراست و پاسداری انقلاب اسلامی، ایجاد امنیت و نظم در کشور اقدامات قابل توجه و متنوعی انجام داده است. آنگونه که محققین غربی در خصوص سپاه نقل کرده‌اند، گویای عملکرد مثبت آن است. آبراهامیان درباره سپاه پاسداران نوشته است: «طی سال‌های جنگ، جنگجویان و مبارزان شبه نظامی به یک نیروی نظامی تمام عیار موسوم به سپاه پاسداران انقلاب اسلامی تبدیل شدند. سپاه وزارت خانه خود را به وجود آورد و شمار و نفرات آن به همراه نیروهای دریایی و هوایی به ۱۲۰ هزار نفر رسید. آن‌ها همچنین حدود ۲۰۰ هزار نیروهای داوطلب تحت نظارت خود داشتند» (آبراهامیان، ۱۳۹۱: ۳۰۸). در تحقیقات داخلی و خارجی عملکرد سپاه به عنوان یک نیروی نظامی و شبه نظامی در عرصه امنیت و نظم بررسی شده است.

د-۶- شورای انقلاب: شورای انقلاب به عنوان اولین و بنیادی‌ترین رکن قدرت سیاسی و عالی‌ترین نهاد تصمیم‌گیری در کشور بعد از امام خمینی بود، این شورا در تاریخ ۲۳ دی ماه ۱۳۵۷ با پیام امام خمینی به صورت علنی موجودیت خود را اعلام کرد (فوزی، ۱۳۸۴: ۱۵۷). بنیاد این شورا یک ماه قبل از علنی شدن در زمان حضور امام خمینی در پاریس پایه گذاری شد (نجاتی، ج ۲، ۱۳۷۷: ۲۸۹). هدف اصلی شورای انقلاب، تأسیس ساختار و ارکان سیاسی کشور بود که امام خمینی با مشورت آیت الله مطهری و مهندس بازرگان آن را بنیاد نهاد (بازرگان، ۱۳۶۰: ۲۹).

امام خمینی دستور تشکیل یک گروه پنج نفره شامل روحانیون مورد اعتماد با محوریت و رهبری مرتضی مطهری که مسئولیت شناسایی افراد واجد صلاحیت برای عضویت در شورای انقلاب را داشتند صادر کرد. این هسته پنج نفره اولیه شامل شهید مطهری، هاشمی رفسنجانی، موسوی اردبیلی، دکتر باهنر و شهید بهشتی بود که بعدها با عضویت افراد دیگری همچون آیت الله طالقانی، آیت الله خامنه‌ای، مهدوی کنی، مهندس بازرگان، دکتر سبحانی، مهندس کتیرایی، سرلشگر قرنی، صدر حاج سید جوادی،

سرتیپ مسعودی و عباس شیبانی تکمیل شد (فوزی، ۱۳۸۴: ۱۵۷). این شورا در واقع به منزله مرجع قانون‌گذاری برای تنظیم و تدارک و اجرای امور در نظر گرفته شده بود (اسماعیلی، ۱۳۸۰: ۲۵). که در عمل وظیفه نظم و انتظام سیاسی و اجتماعی دوره انقلاب و پس از آن را عهده‌دار بود. اولین اقدام شورای انقلاب تماس و مذاکره با مقامات دولتی و نظامی، دیدارهای دیپلماتیک و تلاش برای وادار کردن بختیار به استعفا و هماهنگ ساختن عملیات برای پیشبرد روند انقلاب بود (یزدی، ۱۳۶۳: ۱۳۸). شورای انقلاب بعد از پیروزی انقلاب نیز به عنوان رکن اساسی سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری در کنار دولت موقت مطرح بود، در واقع این شورا بعد از پیروزی، نقش قوه مقننه را ایفا کرد. هرچند در ابتدای کار در برخی امور اجرایی مداخله می‌کرد که این موضوع با مخالفت دولت موقت مواجه می‌شد (کیهان، ۱۳۵۸: ۳). فعالیت شورای انقلاب از ۲۳ دی ماه ۱۳۵۷ شروع شده بود و تا پس از استعفای دولت موقت یعنی ۱۵ آبان ماه ۱۳۵۸ نقش هدایت‌گری دولت موقت را نیز به نوعی بر عهده داشت و از سوی دیگر به عنوان قوه مقننه و مجریه نیز عمل می‌کرد. با استعفای دولت موقت پس از تسخیر سفارتخانه آمریکا در ایران و همچنین با استقرار و تثبیت ساختارهای حکومتی و اداری در نظام نو تأسیس جمهوری اسلامی، ماموریت محوله شورای انقلاب سبک‌تر شده تا اینکه در نهایت در تاریخ ۲۶ تیر ماه ۱۳۵۹ به ماموریت خود پایان بخشیده و دستگاه‌های اجرایی ادامه فعالیت این شورا را به صورت تخصصی بر عهده گرفتند.

آنچه در سخنان یکی از اعضای بلند پایه انقلاب و شورای انقلاب وجود دارد، ماهیت امنیتی و انتظامی شورای انقلاب را بیشتر آشکار می‌سازد. هاشمی رفسنجانی در این باره گفته است:

شورای انقلاب در شرایطی کار را بر عهده گرفت که هیچ ارگان قابل اعتمادی در این کشور وجود نداشت و مشکلاتی که از برخورد نیروهای پلیسی و ارتش با مردم ایجاد شده بود و انتظاراتی که مردم از حکومت انقلابی داشتند و صف بندی‌هایی را که در مقابل انقلاب می‌شد شورای انقلاب مسئولیت اداره کشور را در این شرایط به عهده گرفت همه چیز را می‌بایست از صفر شروع می‌کردیم از تأسیس دولت گرفته تا سایر موضوعات. پلیس نبود، اسلحه‌ها غارت شده بودند، امنیت تهدید می‌شد،

کمیته‌ها خودجوش به وجود آمده بود که هیچ گونه انضباط و نظمی نداشتند... باید قبول کنیم که ما آشنا به کشور داری نبودیم... شورای انقلاب موفق شد به کشور یک نظم ابتدایی بدهد، امنیت را تأمین بکند، در عین حال حرکت بکند به طرف ایجاد نهادهای دموکراتیک در کشور... (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۵۹: ۱۰-۱۲).

و همچنین در بند سوم از ماموریت‌های شورای انقلاب که در تاریخ ۱۶ آبان ۱۳۵۸ در روزنامه اطلاعات منتشر شد، به موضوع پاک‌سازی موسسات و وزارتخانه‌ها از عناصر فاسد وابسته برای ایجاد نظام اداری متناسب با انقلاب اشاره شده بود (اطلاعات، ۱۳۵۸: ۴).

ه- کمیته‌های انقلاب؛ نیروی انتظامی دوره گذار از پهلوی به جمهوری اسلامی

با پیروزی انقلاب اسلامی در تاریخ ۲۲ بهمن ۱۳۵۷، مسائل و مشکلات جدیدی همچون پخش اسلحه‌های پادگان‌ها در بین مردم، آزادی عمل گروه‌های فرصت طلب، یاغی، فاسد و خرابکار و ظهور و گسترش گروه‌های سیاسی جدید در درگیری‌های آن‌ها با هم و با نیروهای انقلابی و نیاز به تأمین امنیت مردم و اموال عمومی از جمله موضوعات مهمی بود که شکل‌گیری کمیته‌های مردمی تحت عنوان کمیته‌های امام که بعدها کمیته انقلاب اسلامی نامیده شد را ضروری ساخت (رضوی، ۱۳۶۴: ۱۶۱). کمیته انقلاب از نهادهای امنیتی - دفاعی بودند که با رهنمودهای امام در پیام تاریخ ۲۳ بهمن ۵۷ به طور خودجوش در هر محله و خیابان و در اماکن دولتی و مساجد محل شکل گرفته (کیهان، ۱۳۵۷/۱۱/۲۳؛ اطلاعات ۱۳۵۷/۱۱/۲۴) و تا پایان سال ۱۳۶۹ به فعالیت خود ادامه داد (ترابی و رحمانی، ۱۳۸۶: ۱۱۴).

با تشکیل کمیته، آیت الله مهدوی کنی و آیت الله باقری کنی از بهمن ۱۳۵۷ تا آذر ۱۳۶۱ هدایت و فرماندهی کمیته را در مسجد سپهسالار و در جنب ساختمان کنونی مجلس شورای اسلامی بر عهده داشتند (ترابی و بختیاری، ۱۳۸۵: ۱۷۴). علاوه بر فرماندهان کمیته، افرادی از روحانیون برجسته و انقلابیون اصیل در رده‌های بالایی کمیته، مسئولیت و فعالیت داشتند (سعیدی، ۱۳۸۵: ۸۸). شورای فرماندهی کمیته مرکب از هفت نفر بود که چهار نفرشان روحانی بودند و از جمله آیت الله مهدوی کنی و

شهید مفتوح و سه نفر دیگر با اکثریت آراء انتخاب می شدند (پور جعفری و دیگران، ۱۳۹۷: ۱۲۳). اعضای کمیته‌ها جوانان کم سن و سال مدرسه‌ای، افراد میان سال مبارز و انقلابی آزاد شده از بند اسارت زندان‌های رژیم پهلوی، افراد دارای سن بالا که دارای آموزه‌های دینی از هیئت‌های مذهبی و مساجد و تجربیات تاریخ سیاسی اسلامی بودند، همگی با یکدیگر پیوند خوردند و مرکزیت اصلی را در مساجد مهم در هر محله‌ای قرار دادند که فرماندهی آن با روحانیت و ائمه جماعت بود (رحیمی، ۱۳۶۱: ۱۱۴؛ عبدی و مرشدی زاد، ۱۳۹۱: ۸۹).

یکی از مسئولان بلند پایه کمیته انقلاب درباره تشکیل کمیته‌ها چنین نقل کرده است: «کمیته‌ها قبل از انقلاب کار خود را شروع کرده و در اواخر سال ۱۳۵۷ خود به خود به یک تشکل رسمی تبدیل گردید یعنی رژیم در حال فروپاشی بود و مملکت صاحب نداشت بالاخره حرف، حرف امام بود ولی هنوز انقلاب به پیروزی نهایی نرسیده بود که کمیته‌های موقت انقلاب تشکیل شد» (عمید زنجانی، ۱۳۷۹: ۲۷۰). فعالیت کمیته‌های انقلاب بعد از به دست آوردن جایگاه قانونی مناسب، تا حدودی تعدیل گردید و این کمیته در سال‌های بعد نیز نقش مهمی در استقرار نظم و امنیت جامعه عهده دار شدند و در پایان جنگ با ادغام در شهربانی و نیروهای ژاندارمری که ساختار مشابه قبل از انقلاب را داشتند، نهاد دیگری به نام نیروی انتظامی را تشکیل دادند (سیف‌اللهی، ۱۳۸۶: ۲؛ هاشمی و رنجبر، ۱۳۸۷: ۱۰۹).

مرکز اصلی کمیته‌های انقلاب در ابتدا جنوب تهران بود که به راحتی تعداد قابل ملاحظه‌ای نیروی مسلح مهیا گردید. بعد از آمدن امام خمینی به ایران، کمیته انقلاب به یک مرکز مسلح تبدیل شد. اعضاء کمیته سلاح‌های زیادی را از مراکز مختلف نظامی به دست آوردند و در یک مرکز مشخص که «کمیته موقت انقلاب اسلامی» بود؛ جمع کردند (عمید زنجانی، ۱۳۷۹: ۲۷۱). بعد از تدوین اساسنامه و تصویب کمیته به عنوان یک نهاد امنیتی و انتظامی، ساختارها و وظایف معینی برای آن تعریف شد. بعد از یک دوره تجربه چابک سازی کمیته برای شفاف شدن عملکرد خود از ۱۵۰۰ کمیته تهران به ۱۴ منطقه تقسیم شد و حدود و مرز هریک از مناطق مشخص شد (پور جعفری و دیگران، ۱۳۹۷: ۱۲۳).

اگر چه کمیته‌های انقلاب وظیفه تأمین نظم و امنیت کشور انقلابی را بر عهده گرفته بودند ولی در ابتدا به فنون نظامی آشنا نبوده و توان هدایت و یا اجرای جنگ نظامی را نداشتند (فوزی، ج ۱، ۱۳۸۴: ۲۰۸). برای آموزش نظامی از نظامیان متدین انقلابی استفاده شد. با عضو گیری و آموزش نظامی در اسفند ۱۳۵۷ کمیته دارای ده هزار نفر نیرو برای استقرار امنیت و انتظام جامعه را دارا بود (عمید زنجانی، ۱۳۷۹: ۲۷۱). هدف کمیته، تأمین امنیت در ایران دوره گذار بود (فلاحیان، ۱۳۶۱: ۲۴). مهمترین مشکل کمیته‌های انقلاب، فقدان بستر قانونی آن بود. به همین جهت دولت موقت وعده انحلال این کمیته‌ها را داد و آنها را به عنوان نهادی مزاحم برای اقدامات دولت معرفی کرد. گروه‌های سیاسی فداییان و مجاهدین که کمیته‌ها را مانع آزادی عمل خود می دانستند، خواستار انحلال آن بودند (رضوی، ۱۳۶۴: ۱۶۲).

احساس نیاز و ضرورت به وجود و حضور کمیته‌ها در واپسین روزهای رژیم پهلوی و همچنین در پیروزی انقلاب تا استقرار نظام سیاسی جدید، شورای انقلاب را بر آن داشت تا آیین نامه آن را تدوین کند. بر اساس آیین نامه هدف از تشکیل کمیته، تأمین نظم و امنیت جامعه بود و از سوی دیگر استقرار امنیت جهت تاسیس نظام سیاسی جدید بود. در جهت پیشبرد اهداف انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی (ره) ذکر شده بود. بر اساس آن وظایف کمیته مرکزی عبارت بود از:

- نظارت کامل در اجرای فرامین حضرت آیت الله العظمی امام خمینی؛
- نظارت و ایجاد هماهنگی در کمیته‌های مناطق تهران و شهرستانها؛
- تشخیص صلاحیت و عزل و نصب مسئولین کمیته‌ها و تأسیس و انحلال کمیته‌ها؛
- رسیدگی به شکایات واصله از کمیته‌های مناطق و شهرستان‌ها و اشخاص و ارجاع آن به مقامات صلاحیتدار؛
- صدور احکام و دستورات جهت پیگیری مجرمین و افراد ضد انقلاب اسلامی در مواقع ضروری؛
- تشکیل شوراها و صدور اعلامیه‌ها به منظور آشنایی هر چه بیشتر افراد به وظایف شرعی و قانونی خود؛

- ارتباط با مقامات مسئول دولتی، خاصه مقامات قضایی و انتظامی در جهت نزدیکی مساعی با ماموران دولتی؛

- سعی و کوشش در تشریح وظایف کمیته‌ها به مقامات مسئول دولتی و تلاش در استقرار کامل و تسلط دولت موقت انقلاب اسلامی بر کلیه امور و انحلال کمیته‌ها.

کمیته انقلاب وظایف خود را در زمینه امنیتی - انتظامی انجام داد که مهم‌ترین آن حفظ انقلاب از فعالیت‌های ضد انقلاب و خرابکارانه بود. حفظ انتظامات و امنیت منطقه‌ها به خصوص اماکن عمومی و سازمان‌های دولتی، مبارزه با ضد انقلاب از دیگر وظیفه مهم کمیته بود. همچنین محافظت اموال مصادره شده یا اموالی که فاقد سرپرست بودند تا زمان تعیین تکلیف قطعی آن بر عهده کمیته بود. دستگیری مجرمین سیاسی یا جنایتکاران رژیم سابق و دستگیری متهمان جنایی از قبیل قاتل و سارق، متجاوز به نوامیس مردم و امثال این‌ها، رسیدگی به دعوی حقوقی و اختلافات و نزاع‌ها بین افراد به صورت اصلاح و کدخدامنشی و ارجاع به محاکم صالحه و جلوگیری از گرانفروشی، همکاری در حفظ بهداشت و نظافت شهر و همکاری با پلیس از جمله وظایف کمیته محسوب شده بود (اطلاعات، ۱۳۵۸: ۳). کمیته در سال‌های بعد از پیروزی انقلاب و در عصر نظام جمهوری اسلامی نیز در استقرار نظم و امنیت جامعه به وظایف خود عمل کرده و فعالیت داشت. در پایان جنگ با ادغام در شهرداری و نیز نیروهای ژاندارمری که ساختار مشابه قبل از انقلاب را داشتند، نهاد دیگری به نام نیروی انتظامی تشکیل شد.

و- کارکردهای امنیتی - انتظامی نهادها و کمیته‌های انقلاب

نهادهای انقلابی و کمیته‌ها در ابتدای انقلاب اسلامی با هدف استقرار نظم و امنیت شکل گرفتند که مقابله با متخلفان، مجرمان و عناصر ضد انقلاب از مهمترین ماموریت‌های آن‌ها بود. برخی از عملکردهای نهادهای انقلابی و کمیته انقلاب که تا استقرار و تثبیت نیروی انتظامی در ایران انجام شده است به اختصار اشاره می‌شوند.

کشف و انهدام گروه فرقان: گروه فرقان در سال ۱۳۵۶ توسط اکبر گودرزی طلبه جوانی شکل گرفت و با هدف ترور افراد، کار خود را آغاز کرد و اندیشه افراطی داشت (کردی، ۱۳۸۷: ۲۱۵) کشف و دستگیری گروهک التقاطی فرقان از جمله اقدامات

کمیته بود. با ترور سپهبد قرنی، شهید مطهری و شهید مفتاح، نهادهای انقلابی و کمیته علاوه بر کشف و انهدام این گروه، تمهیدات حفاظت از شخصیت ها را نیز در برنامه خود قرار داد.

کودتای نوژه: کودتا در پایگاه هوایی همدان اقدامی بود در راستای براندازی نظام تازه تأسیس جمهوری اسلامی که در خنثی سازی آن علاوه بر کمیته، نهادهای انقلابی و به خصوص سپاه پاسداران و وزارت اطلاعات نقش برجسته داشتند (روزی طلب، ۱۳۸۱: ۱۲۷) که زمینه را برای توسعه نهادها و تقویت آن انجام دادند تا از انقلاب پاسداری شود. کلانتری‌های محلات: کمیته انقلاب با همکاری شهربانی و ژاندارمری در این برهه اقداماتی را جهت پیشبرد اهداف امنیتی - انتظامی در سال ۱۳۵۸ انجام دادند که در همین راستا، نخستین کلانتری در تهران تأسیس شد.

گشت خیابانی: گشت در خیابان و محلات شهرهای بزرگ و به خصوص در تهران برای برقراری امنیت و تمشیت در عرصه های مختلف سیاسی، اجتماعی انجام می پذیرفت که در این راستا کمیته انقلاب و سپاه پاسداران انقلاب و بعدها بسیج این اقدامات را انجام می دادند و در برهه ای هم مسئولیت ایست و بازرسی برای مقابله با انفجار و ترورها را بر عهده داشتند.

حفاظت از انتخابات: نخستین حضور کمیته در ایجاد نظم برای انتخابات و حفاظت از آن در فروردوم ۱۳۵۸/۰۱/۱۲ بود که در این برهه باید اقدامات لازم برای مقابله با توطئه و خرابکاری های مخالفین صورت می گرفت که منافقین و برخی دیگر مایل به شکل گیری نظام جمهوری اسلامی نبودند. و بعدها علاوه بر کمیته، سایر نهادهای انقلابی در تأمین امنیت انتخابات مجلس خبرگان، فراندوم قانون اساسی، ریاست جمهوری و مجلس را نیز بصورت موفق انجام دادند.

حفاظت از شخصیت‌ها: به دلیل نداشتن تجربه کافی انقلابیون در اوایل انقلاب، حفاظت از اماکن مهم و شخصیت ها به درستی انجام نمی شد و بعد از ترور شخصیت های برجسته سیاسی - مذهبی، قضایی حقوقی و نظامی، موضوع حفاظت شخصیت ها به عنوان وظیفه مهمی برای کمیته و نهادهای انقلابی و به خصوص سپاه پاسداران تعریف گردید.

حضور در جنگ تحمیلی: تشکیل قرارگاه عملیاتی محمدرسول الله(ص) و اعزام نیرو به مرزهای شرقی کشور؛ تشکیل لشکر ۲۸ روح الله متشکل از دو تیپ موسی بن جعفر (ع) و قوامین، شرکت در عملیات های هویزه، توکل، ثامن الائمه، والفجر ۴، عملیات نامنظم فتح کربلای ۴ و ۵، بیت المقدس ۴، ۷،۶ و مرصاد از مهمترین فعالیت های کمیته‌ها بود (نجفی خواجه بلاغ و گودرزی، ۱۳۹۰: ۱۷۶).

مهمترین خصیصه کمیته در برهه انقلاب این بود که بدون اینکه مسئولیت رسمی داشته باشد همه کاره بوده و چند بعدی فعالیت می‌کرد. کمیته‌ها همه کار می‌کردند، یعنی هر جایی خبری می‌شد، کمیته‌ها در آنجا حضور داشتند. زندان می‌کردند، بازداشت می‌کردند، در زلزله وارد می‌شدند، فعالیت اجتماعی داشتند (پور جعفری و دیگران، ۱۳۹۷: ۱۲۴). از دیگر اقدامات کمیته‌ها استفاده از افراد و گروه‌های متنوع و مختلف و عمل فرا جناحی بود که بیشتر از زندانیان سیاسی که تجربه نظامی، انتظامی و امنیتی - اطلاعاتی داشتند استفاده می‌کرد.

جدول نمایش کارکردهای نهادها و کمیته‌های انقلابی در زمینه امنیت و نظم

نهادها و کمیته‌ها	اهم نقش، اقدامات و فعالیت‌های امنیتی و انتظامی
کمیته سوخت	فراهم کردن فرآورده‌های نفتی و گازوئیل جهت پیشگیری از اغتشاش و برپایی نظم و امنیت در جامعه بود.
کمیته گمرکات	نظارت بر نقل و انتقال کالا، مبارزه با قاچاق کالا و نظارت بر واردات دارو و گمرکات بود.
دادگاه‌های انقلاب	محاکمه سران رژیم پیشین، اعدام عاملین کشتارهای جمعی، اعدام منافقین و مسائل مهم قضایی از اهم آن بود.
کمیته تقسیم زمین	نظم دهی به زمین کشاورزی و پیشگیری از درگیری قومی و محلی در جهت استقرار نظم و امنیت بود.
سپاه پاسداران	حفاظت و پاسداری از انقلاب اسلامی و نظام حاصل از آن، فعالیت در زمینه نظامی، فرهنگی و... در
انقلاب	جهت تامین نظم و امنیت نظام جمهوری اسلامی ایران، انقلاب اسلامی و توسعه و تعمیق آن هست.
شورای انقلاب	تامین نظم و امنیت جامعه انقلابی پیش از ثبات، تدوین و حمایت از تاسیس ساختارهای نو پدید نظام بود.
کمیته انقلاب	اقدامات شبه نظامی و شبه پلیسی، نظارت بر ورود و خروج و نظم و امنیت شهری و محلی بود.

نتیجه گیری

در این پژوهش به مطالعه اقدامات امنیتی - انتظامی انقلابیون در واپسین روزهای رژیم پهلوی پرداخته شد. به‌طور کلی، انقلاب‌ها در دوره گذار از رژیم پیشین و استقرار نظام سیاسی جدید، نیازمند نهادهای انقلابی و کمیته‌هایی هستند تا بتوانند در برهه پیش و

پس از پیروزی انقلاب، امنیت و نظم را در جامعه ایجاد کرده و تداوم بخشید. بدیهی است نهادهای انقلابی و کمیته‌ها ریشه در گفتمان انقلابی و خواست مردمی داشتند.

امام خمینی (ره) به‌عنوان رهبر انقلاب اسلامی و دیگر مقامات بلند پایه انقلاب و سایر انقلابیون برای استقرار امنیت و تمشیت جامعه انقلابی، نهادهای انقلابی و کمیته‌ها را بنا به ضرورت و نیاز جامعه انقلابی تأسیس کردند که در حوزه‌های مختلف فعالیت خود را انجام دهند. فرمان تأسیس نهادهای انقلاب و کمیته‌های مختلف از جمله کمیته انقلاب را امام خمینی صادر کردند.

در خصوص نهادها و کمیته انقلاب گفتنی است که کمیته انقلاب پیش از پیروزی انقلاب، بر علیه رژیم پهلوی فعالیت داشته و در واپسین ماه‌ها و روزهای منتهی به پیروزی انقلاب، نقش شهربانی و ژاندارمری را برای تأمین نظم جامعه ایفا می‌کرد. کمیته‌ها پس از پیروزی انقلاب اسلامی، تأمین امنیت و مبارزه با ضد انقلاب را سرلوحه برنامه خود قرار داده بود. مردم و روحانیت در کمیته بیشترین نقش را داشتند.

در بررسی نهادهای انقلابی و کمیته‌ها، می‌توان گفت که مهم‌ترین اقدام رهبری انقلاب و مقامات انقلابی، تأمین امنیت و نظم جامعه بود که این موضوع مستلزم تأسیس نهادها و کمیته‌هایی بود که شکل گرفتند. کمیته‌های انقلاب اسلامی، از نیروهایی مردمی که با ایدئولوژی انقلاب همراهی داشتند تشکیل شده بود. در این کمیته‌ها اقشار مختلفی شرکت داشتند و روحانیون محلات و مردم به‌عنوان عناصر اصلی، کمیته‌ها را سازماندهی می‌کردند. این اقدام اساسی در عرصه نظم و امنیت با وجود مخالفت‌های داخلی، تا زمان استقرار نیروی انتظامی ادامه داشت. آن‌طور که در مقاله بررسی شد؛ شهید مطهری، یکی از روحانیون موثر کمیته بود که نه تنها در تأسیس بلکه در ماهیت انقلاب و ترویج گفتمان و آرمان انقلاب نقش اساسی داشت. با عنایت به اینکه عناصر و اعضاء کمیته انقلاب، افراد عادی کشور بودند، با استفاده از نظامیان و ارتشی‌های متدین و متخصص برای آن‌ها کلاس‌های آموزش نظامی برگزار شده و علوم و فنون مرتبط با نظم و امنیت و مبارزه را فرا گرفتند.

در مجموع نهادهای انقلابی و کمیته انقلاب وظیفه انتقال قدرت در دوره گذار را بر عهده داشتند تا نظام جدید به ثبات برسد. از مهم‌ترین نهادهای انقلابی که در تأمین

نظم و امنیت نقش داشتند عبارت بودند از: کمیتهٔ سوخت، کمیتهٔ گمرکات، دادگاه‌های انقلاب، هیأت هفت نفرهٔ تقسیم زمین. سپاه وظیفهٔ حراست از انقلاب اسلامی و پاسداری از آن را بر عهده داشت که پس از استقرار و تثبیت نظام سیاسی، تقویت شده و گسترش یافت. در خصوص کمیتهٔ انقلاب نیز گفتنی است که با سایر نهادها و کمیته‌ها تفاوت اساسی داشت چون وظیفهٔ تأمین نظم و امنیت داخلی را برعهده داشت. کشف و دستگیری گروهک‌ها، دستگیری و انهدام ضد انقلاب، مقابله با توطئه و خرابکاری، تشکیل کلانتری، ایجاد گشت خیابانی از مهمترین عملکرد کمیته‌ها بودند.

به رغم مخالفت دولت موقت، کمیتهٔ انقلاب شکل گرفت، ساختار قانونی پیدا کرده و اساسنامه آن تصویب شد. اگر چه کمیته دارای مأموریت موقت بود و پس از تشکیل دولت قانونی وظایف آن نیز به پایان می‌رسید؛ ولی در ابتدای تاسیس کمیته‌ها تا زمان تاسیس نیروی انتظامی مأموریت‌های مختلفی را به انجام رسانده و نقش مهمی در تأمین نظم و امنیت کشور داشت. خدمات گسترده‌ای در زمینه حفظ امنیت و نظم انجام داد کمیته پس از پایان جنگ تحمیلی در سال ۱۳۷۰ در ژاندارمری و شهربانی ادغام شده و نهاد جدیدی بنام نیروی انتظامی تأسیس شد.

منابع

- قرآن کریم، سوره آل عمران. ##
- اسماعیلی، خیرالله (۱۳۷۴)، دولت موقت، تهران: انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی. ##
- افتخاری، اصغر (۱۳۸۴)، معمای امنیت عمومی، مجموعه مقالات کنکاشی بر جنبه های مختلف امنیت عمومی و پلیس، تهران: معاونت پژوهش ناجا. ##
- آبراهامیان، یرواند (۱۳۹۱)، تاریخ ایران مدرن، ترجمه محمد ابراهیم فتاحی، تهران: نی. ##
- بازرگان، مهدی (۱۳۶۰)، شورای انقلاب و دولت موقت، تهران: نهضت آزادی. ##
- بازرگان، مهدی (۱۳۶۱)، انقلاب ایران در دو حرکت، تهران: نهضت آزادی. ##
- بازرگان، مهدی (۱۳۷۵)، شصت سال خدمت و مقاومت، تهران: رسا. ##
- بختیاری، حسین و یوسف ترابی (۱۳۸۵)، تاریخچه آموزش عالی نیروهای انتظامی، تهران: معاونت پژوهش دانشگاه علوم انتظامی نیروی انتظامی. ##
- برینتون، کرین (۱۳۶۶)، کالبد شکافی چهار انقلاب، محسن ثلاثی، تهران: نو. ##
- بشیریه، حسین (۱۳۸۷)، انقلاب و بسیج سیاسی، تهران: دانشگاه تهران. ##
- بوزان، باری (۱۳۸۶)، چارچوبی تازه برای تحلیل امنیت، مترجم علیرضا طیب، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی. ##
- بهشتی، (۱۳۵۹)، ##
- بیگی نسوان، حسین (۱۳۸۱)، اصلاحات ارضی، فصلنامه ۱۵ خرداد؛ ش ۲۵. ##
- پور جعفری و دیگران (۱۳۹۷)، اصول مدیریتی آیت الله مهدوی کنی (ره) در کمیته های انقلاب اسلامی، پژوهشنامه انقلاب اسلامی، سال هشتم، شماره ۲۹، زمستان، صفحات ۱۱۳-۱۳۸. ##
- ترابی، یوسف و سید احسان رحمانی (پاییز ۱۳۸۶)؛ «کمیته انقلاب اسلامی تجربه ای مهم در سپهر پلیس جامعه گرا و مردمی»، فصلنامه دانش انتظامی؛ ش ۳۵. ##
- خلخالی، صادق (۱۳۸۰)، خاطرات آیت الله صادق خلخالی اولین حاکم شرع دادگاه های انقلاب، تهران: نشر سایه. ##
- خمینی، روح الله (۱۳۶۱)، صحیفه نور، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. ##
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۴۳)، لغت نامه دهخدا، تهران، دانشکده ادبیات دانشگاه تهران. ##

- رحیمی، حسین (۱۳۶۱)، انقلاب اسلامی و نهادهای انقلابی، نشریه دانشگاه انقلاب؛ ش ۱۵. ##
- رضایی، محسن (۱۳۶۰)، نقش نهادهای انقلابی در حفظ و تداوم انقلاب، مجله جهاد، شماره ۲۷. ##
- رضوی، مسعود (۱۳۶۴)، هاشمی و انقلاب، تهران: همشهری. ##
- زنگنه، بیژن (۱۳۶۲)، نقش نهادهای انقلابی در تحول نظام اداری، مجله جهاد، شماره ۵۳. ##
- سعیدی، سید محمدرضا (۱۳۷۶)، به روایت اسناد ساواک، تهران: مرکز بررسی اسناد تاریخی. ##
- سعیدی، مهدی (۱۳۸۵)، سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی. ##
- سیف‌اللهی، رضا (۱۳۸۶)، گفتگوی خبرگزاری مهر با اولین فرمانده نیروی انتظامی، ۱۳۸۶/۰۷/۲۹، خبرگزاری مهر. ##
- طباطبایی، محمد حسین (۱۳۶۸)، المیزان، قم: انتشارات اسلامی. ##
- عابدی، زیبا و عباس کشاورز (۱۳۹۶)، زمینه‌ها و بسترهای فکری، ساختاری و کارگزاری ایجاد سازمان کمیته‌های انقلاب اسلامی ایران، جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام، دوره ۵، شماره ۱۱، پاییز و زمستان، صفحات ۱۲۳ - ۱۴۸. ##
- عبدی، سهراب و علی مرشدی زاد (۱۳۹۱)، عملکرد کمیته‌های انقلاب اسلامی در مبارزه با ضد انقلاب، رهیافت انقلاب اسلامی، سال پنجم، شماره ۲۰. ##
- عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۷۹)، خاطرات حجت‌السلام عمید زنجانی، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی. ##
- فلاحیان، همایون (۱۳۶۱)، انقلاب و نهادهای انقلابی و کمیته‌های انقلاب اسلامی، فصلنامه جهاد، شماره ۴۹، اسفند. ##
- فوزی یحیی (۱۳۸۴)، تحولات سیاسی اجتماعی پس از انقلاب اسلامی، ج ۱، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (عروج). ##
- قاسمی، بهزاد (۱۳۹۸)، تاریخ تحولات انقلاب اسلامی از ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ تا خرداد ۱۳۶۸، تهران: دانشگاه جامع امام حسین علیه السلام. ##
- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۵)، مصوب سال ۱۳۵۸ با اصلاحات سال ۱۳۶۸، تهران: اداره کل قوانین و مقررات کشور، نهاد ریاست جمهوری. ##
- کدی، نیکی (۱۳۸۵)، نتایج انقلاب ایران، ترجمه مهدی حقیقت‌خواه، تهران: ققنوس. ##

- کردی، علی (۱۳۸۷)، گروه فرقان، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی. ##
- گلدستون، جک (۱۳۸۵)، مطالعاتی نظری، تطبیقی و تاریخی در باب انقلاب‌ها، ترجمه محمد تقی دلفروز، چاپ اول، انتشارات کویر. ##
- گلدستون، جک (۱۳۸۷)؛ «انقلاب‌ها در دیکتاتوری مدرن»، در مطالعاتی نظری، تطبیقی و تاریخی در باب انقلاب‌ها، ترجمه محمد تقی دلفروز، تهران: کویر. ##
- ماله، آلبر و ژول ایزاک (۱۳۷۹)، تاریخ قرن هجدهم، انقلاب فرانسه و امپراطوری ناپلئون، ترجمه رشید یاسمی، تهران: کتابخانه جنبی. ##
- نجاتی، غلامرضا (۱۳۷۷)، خاطرات بازرگان، تهران: موسسه رسا. ##
- نجفی خواجه بلاغ، عسگر و آیت گودرزی (۱۳۹۰)، بررسی روش های ارائه عملکرد نیروهای انتظامی؛ زاجا، شاجا، کمیته های انقلاب اسلامی در هشت سال دفاع مقدس، فصلنامه نظم و امنیت انتظامی، ش ۱، سال چهارم، بهار. ##
- هاشمی رفسنجانی، اکبر (۱۳۵۹)، سروش / گفتگو، اسفند، صفحات ۸ - ۱۳. ##
- هاشمی، علی و مهدی رنجبر (۱۳۸۷)، تاریخ شفاهی کمیته‌های انقلاب اسلامی، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی. ##
- یزدی، ابراهیم (۱۳۶۳)، آخرین تلاش‌ها در آخرین روزها، تهران: قلم. ##

روزنامه‌ها

- اطلاعات، ۱۳۵۸/۰۲/۰۱. ##
- اطلاعات، ۱۳۵۸/۱۲/۰۲. ##
- اطلاعات، ۱۳۵۸/۰۸/۱۶. ##
- اطلاعات، ۱۳۵۷/۱۱/۲۴. ##
- اطلاعات، ۱۳۵۸/۰۲/۸. ##
- اطلاعات؛ ۱۳۵۸ / ۰۱ / ۱۸. ##
- کیهان، ۱۳۵۸/۱۰/۱۸. ##
- کیهان، ۱۳۵۸/۱۰/۱۹. ##
- کیهان، ۱۳۵۷/۱۱/۲۳. ##